

УДК 133.27.038.6

З-46

Віктор ЗДОРОВЕНКО

КУЛЬТУРНА ІДЕНТИЧНІСТЬ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

У статті охарактеризовані суттєві чинники і ознаки кризи культурної ідентичності, які розвинулися з розбудовою в Україні ринково орієнтованого суспільства, опертого на соціал-дарвіністську парадигму світовідношення. Автор доводить, що руйнування звичного устрою життя через нав'язану зміну ціннісних орієнтацій викликає соціальні і світоглядні потрясіння, втрату людиною системи духовних координат.

***Ключові слова:** культурна ідентичність, редукаціонізм, свобода, соціал-дарвінізм, ірраціональність, тоталітарність, символ.*

Проблема культурної ідентичності постала на порядок денний в усій повноті з кінцем ХХ ст., коли прозорим стало ество глобалізаційних процесів, які докорінно змінили світ. Сьогодні є очевидним, що сутність глобалізації, в обрії якої ми живемо, визначають єдиний комунікаційний простір, часова і просторова досяжність будь-якого району планети. І ті, хто панує у сфері комунікацій отримують владу над світом. У цьому контексті актуальним завданням соціально-філософської рефлексії є з'ясування глибинного соціального смислу глобалізації, її продукту і результату впливу на здатність людини вибудовувати і відновлювати свій образ, відчувати себе частиною великого національного організму.

При уважному вивченні глобалізаційних процесів можна виявити такі їх ознаки: стандартизація життєвих установок, норм поведінки і соціальних орієнтацій. Особливе занепокоєння викликає те, що родовою ознакою глобалізації є деградація і

знищення систем цінностей властивих різним цивілізаціям планети, оскільки вона руйнує національні уклади життя, традиції і звичаї, стійкі етнокультурні програми поведінки, тобто культурну ідентичність, здатність кожної людини до самовизначення, до відповіді на питання ким вона прагне бути, в межах якої культурно-історичної традиції має намір жити.

Проблеми культурної ідентичності сьогодні у центрі уваги соціальних та гуманітарних дисциплін, у тому числі філософії. Показовими у цьому контексті є наукові розвідки міжнародної міждисциплінарної конференції “Людина та її ідентичність у добу глобалізації”, проведеної 2010 р. у Львівському національному університеті імені Івана Франка. Так, у дослідженні О. Гомілко “Постметафізичні виклики ідентичності” ця проблема розглядається в контексті антропологічного підходу, який будучи “спрямований на аналіз життєвого конкретної людини... дозволяє з’ясувати базові умови її життя, що визначають можливість успішної реалізації людиною себе. Саме ці базові умови можуть слугувати в якості універсальних критеріїв діагностування різного роду патологій життєвого досвіду. Адже антропологічні чинники зберігають свою онтологічну універсальність, незалежно від локальних контекстів” [1, 17].

Для формування нових ідентичностей здійснюються спроби вибудови нового філософсько-освітнього дискурсу. Наприклад, В.Довбня в роботі “Освіта та проблема формування ідентичності в добу глобалізації” здійснює аналіз такої освітньої парадигми, яка спирається на національно-культурну “педагогічну матрицю” [2, 60]. У сучасних дискусіях про ідентичність заслуговує уваги робота М.Козловця “Ідентичність як об’єкт соціально-філософського пізнання: від методологічного монізму до плюралізму”, в якій критично осмислюється методологічна рефлексія, “часто не спроможна відобразити суперечливий характер природи ідентичності” [5, 243].

Культурна ідентичність досліджується і у вимірах консьцієнтальної (*conscientia* – “свідомість” – лат.) війни, в ході якої саме символічні ряди та уява людини першочергово піддаються зламу і знищенню. Особливої уваги в осмисленні цієї проблеми заслуговує дослідження М.Калашнікова та

Ю.Крупнова “Гнів орка”[3]. Злам культурної ідентичності в результаті перебудовчих “реформ”, розпад душі значної частини радянського народу є об’єктом дослідження радянського періоду новітньої історії в роботі С.Г.Кара-Мурзи “Радянська цивілізація”[4].

Із якого ж ґрунту проростає цей регрес суспільної свідомості, зокрема, криза ідентичності, яку переживає сучасне українське суспільство? На нашу думку, ним стала головна соціально-філософська ідея доби перебудови: відмова від патерналістського типу державного ладу і перехід до держави ліберальної, що системно втілюється впродовж двадцяти років. Спроби українських можновладців імітувати Захід призводять до катастрофічних наслідків, оскільки зігнорованою була принципова відмінність цих двох якісно різних типів цивілізацій. А саме те, що базовою засадою ліберальної західної цивілізації є свобідний ринок робочої сили, тоді як підмурівком патерналістської цивілізації є комуналістичний спосіб господарювання із пріоритетом відповідальності над свободою і солідарність колективів – над індивідуалізмом. Це принципово різні картини світу і їм властиве неповторне світорозуміння, яке визначає суто свій обрій буття.

У цьому контексті важливо усвідомити, що ґносеологічне значення сучасного поняття свободи вибудоване на такій картині світу, в якій домінуючими є атомістичні уявлення, впевненість в оберненості фундаментальних процесів буття та ідея його нескінченності.

За умов приватної власності індивіди-атоми переслідують суто особисті інтереси. Цей постулат, за яким особистість асоціюється із “атомом” людства, є принципово відмінним від християнських норм у розумінні рівності людей. “Атомізація” людства провокує зняття моральних норм відчуттям свободи. Ідея свободи домінує відтоді як у світогляді стверджується значущість категорії обернених процесів, через призму якої над світом гарантується контроль і унеможливлення небажаних наслідків. На ідеї оберненості базується і редукціонізм. Як і ідея “атомізації” людства він став важливим засобом звільнення від норм моралі, адже кредо редукціонізма – не вірити нічому, що не може бути доведеним. Такий підхід, за визначенням, іґнорує

те, що культурні традиції є носіями інформації, яка не верифікується раціональними методами.

Прийняти цю модель свободи можна було лише через демонтаж головних структур держави-сім'ї, за якою стояло суб'єкт – суб'єктне відношення до світу і до людини, а також через навіювання думки про благо філософії індивідуалізму, яка нібито є умовою розкріпачення особистості та її самовираження. Наш власний досвід дозволяє бачити, що нинішні можновладці, які намагаються конструювати ліберальне і демократичне суспільство за західними зразками, аж ніяк не відзначаються терпимістю до вільнодумства. Показовим у цьому сенсі є ініційоване В. Ющенко судове переслідування за невіру в голодомор.

Сучасна українська владна “еліта” переконана, що заміщення ідеалу рівності ідеалом свободи – це магістральний шлях держави до розбудови істинної цивілізації. При цьому від неї неможливо вибити ясної відповіді на питання про доцільність такої свободи в конкретних умовах нашого сьогодення, при якій владна меншість наділена реальною свободою розкрадати загальнонародне багатство, через що більшість людей позбавляється своїх фундаментальних свобод.

Отже, характеру свободи в ліберальній державі властивий позаморальний зміст, оскільки заперечується реальність усього, що має ціннісний, а не ціновий вимір, що, зокрема, обстоюють засади постмодернізму.

Навернення України до стилю життя суспільства споживання і вільного ринку робочої сили супроводжується розривом із системою норм громадського співжиття і християнської моралі, на яких і виникла наша цивілізація. Найбільша криза, яка супроводжує це “повернення до лона європейських цінностей” – це криза ідентичності самих “атомів” ліберального суспільства. Насильно запроваджувана структура “манчестерського” капіталізму системно витісняє філогенетично властиві нашому народу групові стосунки і почуття солідарності. Натомість межовий індивідуалізм заміщує в ідеології максими Г.С.Сковороди і В.О.Сухомлинського на постулати Ф.Ніцше і Т.Р.Мальтуса.

Не можна не бачити, що радикальні світоглядні зміни інтелігенції відбулися через включення у її світогляд соціал-дарвіністських ідей. Звідси початок розриву із цінностями православної культури, яка ніколи не визнавала біологізацію людського суспільства. Це Захід прийняв “міф Гоббса” про походження суспільства із жорстокої природи. Українці віддавна виходили із міфу про божественне походження людини. Вже тому в нашій культурі, на відміну від західної, не було мальтузіанства. Для українців було природно уявити, що бідні мають право на життя, і громада напрацьовувала для забезпечення цього права спеціальні розподільчі механізми.

Отже, неприйняття біологізації суспільства було засадою нашої культури. Тепер стараннями правих інтелектуалів це уявлення про людину набуло мальтузіанської концептуальної форми і тому усі досягнення цивілізації реально надаються лише для обслуговування платоспроможного попиту, але аж ніяк не для усіх верств населення. При цьому ця позиція влади декларується як офіційна ідеологічна догма.

Цей зсув до соціал-дарвінізму непомітно посіяв серед інтелігенції втрату елементарного співчуття, дивну холодну жорстокість по відношенню до звичайної людини. Ні помірковані філософи, ні митці і діячі культури, які мають широкий вихід в мас-медіа жодним чином не заступилися, не виявили свого співчуття співвітчизникам – жертвам ліберальної капіталізації суспільства. І це при тому, що різке зубожіння більшості громадян, стало не тимчасовим, а системним як прямий результат душевних зусиль демократів-реформаторів. Тобто сучасні політичні лідери, інтелігенція у своїй більшості як очевидність стала сприймати той соціальний лад, при якому сучасна бідність набула соціального, а не особистісного характеру.

За декілька років перебудовчих “реформ” країна радикально переіменувалася через відмову більшості людей захистити той соціальний лад життя, який забезпечував сам сенс їхнього власного існування як дійсних суб’єктів історії. Усім вже зрозуміло, що попередня і нинішня влада здійснювала і далі здійснює демонтаж усіх структур цивілізації, орієнтованої на соціальну справедливість. Тому шансів зайняти гідний

соціальний статус при такому режимі, за визначенням, не мають жодна із соціальних верств трудящих. Натомість, через ці зміни, в усій їх цілісності, в найсуттєвішому сенсі усе зводиться до “боротьби усіх проти усіх” – шахтарі забирають блага у вчителів, лікарі у шахтарів, металурги у залізничників, робітники сільського господарства у будівельників, комунальні служби у мешканців будинків. Зрештою це взаємопоборювання виснажило Україну до фактичного розпаду на два окремих “напівсуспільства”. У його “цивілізованій” частині відбувається партійне будівництво, розвиток медіа ресурсів, змагання за електорат, а в нижній частині суспільства реальністю стали системна бідність, наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, зростання рівня інфекційних хвороб, апатія, сплеск суїциду, соціальне сирітство, духовне заціпеніння.

При цьому не менш показовою ознакою кризи раціональної свідомості, а отже і культурної ідентичності є масова нечутливість людей до якісних змін у фундаментальних проблемах буття, їхня дивовижна безпорадність і наївність у визначенні проблеми вибору життєвого шляху. Тим то стало можливим під розмови про приватизацію як засіб підвищення ефективності виробництва, змінити відношення до власності, а отже і до усєї системи розподілу суспільного багатства. Під розмови “про перебудову” було здійснено зміну цілого суспільного ладу [4, 657].

Ознакою кризи культурної ідентичності також є та особливість мислення переважної більшості людей, в якій наявна відсутність самої можливості до раціонального діалогу в осмисленні важливих виборів чи рішень. Ще більшою проблемою для народу є відсутня у державних керівників, політичних лідерів здатність до вироблення опозиційних альтернативних проєктів. Прикладами цієї тотальної деструкції переповнені трансляції сесій Верховної та обласних рад, тематичні програми на кшталт Шустер-live. З тих позицій, які системно демонструють їх учасники неможливо ініціювати прагнення до пошуку істини, альтернативних рішень. Уникання викладу і порівняння альтернативних рішень, яке десятиліттями демонструє український політикум зробили його мислення, і мислення захоплених в орбіту цього перманентного

взаємопоборювання мас, ірраціональним і нездатним до рефлексії.

Межовий тоталітаризм постулатів, носіями яких є як репрезентанти офіційної влади, так і опозиціонери, також засвідчує враженість розуму ірраціоналізмом, за яким не прозирає готовність до критичного, вираженого вивчення явищ в усій їх складності субординацій. Не від великого розуму в політикумі послуговуються лозунгами на кшталт: “Альтернативи реформам немає”, “Конституційну реформу – за будь-яку ціну”, “Жити стало краще, жити стало веселіше”, “Усі дії помаранчевої революції були злочинні”.

Необхідно відзначити ще один суттєвий чинник кризи ідентичності, а саме – виплеканий на соціал-дарвіністському ґрунті моральний релятивізм, який завдав потужного удару в саму суть культурного ядра нашого суспільства – по смисложиттєвим цінностям, моральним нормам, принципам, мотивам, ціннісним орієнтаціям.

Підрив опозиційними інтелектуалами засад держави патерналістського типу, вкинув в масову свідомість сім'я культури насильства. Ця культура поступово легітимувала, а згодом опоетизувала злочинний світ, який завжди відігравав значну роль у зламі певного життєвого ладу. Його питома середовище – хаос, але без духовного виправдання авторитетом мистецтва жодні соціальні проблеми не зумовили би вибух особливої злочинності, насиченої інтелектуальними силами певної частини інтелігенції, повязаних круговою порукою злочинів і готовою воювати з пограбованими. На волю вирвався вже не замкнений, корпоративний, замаскований світ злочинців, а особливий тип – новітньої соціальної групи професійних розкрадачів державної власності. Саме художня інтелігенція відіграла провідну роль у знятті природної неприязні до вора, відбілювання його образу, його поетизації – створенні абсолютно нового культурного стереотипу на матеріалі таких кіносаг: “Клуб “Коттон”, “Одного разу в Америці”, “Хресний батько”, “Злодії в законі”; культових телесеріалів: “Бандитський Петербург”, “Бригада”, “Вчитель у законі”, “Вчитель у законі-2”, “Зона”, “Втеча”, “Котовський”, “Сонька Золота Ручка”;

документальних серіалах: “Легенди бандитської Одеси”, “Легенди бандитського Києва” та ін.

Багато поколінь сформованих в лоні традиційного суспільства, на принципах суспільства-сім’ї, по суті своїй ідеократичного, сильного єдністю раціональності та спільною етикою, авторитетом священних символів Батьківщини, своїх видатних інтелектуалів, митців, святих, виявився не готовим до відсічі руйнівникам символів. Ще незабудою є хвиля нищення пам’ятників радянської історії в 90-ті роки ХХ ст., паплюження образів О.Пушкіна, М.Гоголя, Т.Шевченка, Л.Українки сучасними ділками від літератури. Системно здійснюється не лише “молекулярна” агресія націлена в культурне ядро задля зміни думок і настроїв у свідомості людей, але й цілеспрямовані шокуючі за сильнодією удари по свідомості мас. Так президентським указом В.Ющенко відзначає С.Бандеру і Р.Шухевича званням “Герой України”, яке у жодному разі не корелюється зі ставленням більшості народу країни до колаборантів через їх службу гітлерівському нацистському режиму в роки окупації України.

Важливий метод приниження символів – це паплюження захоронень оборонців Батьківщини, які полягли за неї у різних війнах і у різні часи, а також нищення символів держави. Подібні акції носять системний і цілеспрямований характер, а їхні географічні координати – від Говерли до Слобожанщини, засвідчують осмислену холоднокровність цих операцій.

Не випадково праця як діяльність сповнена піднесеного духовного сенсу, як втілення ідеї спільної справи поколінь також стала об’єктом потужної атаки на символи і норми традиційного суспільства. Духовна компонента праці витісняється економічним процесом купівлі-продажу робочої сили. В цьому контексті відбулося, наприклад, плекання такого патологічного соціального явища, зумовленого зазвичай економічними і соціальними негараздами, як проституція. Вона була переключена на інший реєстр – якщо і не благородної справи, то принаймні легітимної і рівної у правах з іншими видами праці. Зростанню проституції сприяли не лише соціально-економічні, але й культурні фактори. Великий гріх за виправдання проституції як неунічного соціального зла і, навіть, як благородної справи, як форми

свобідного самовираження несуть митці. Режиссер П.Тодоровський і акторка О.Яковлева фільмом “Інтердівчинка” відкрили цілий обрій цілеспрямованого розбещення молоді для легіону послідовників.

У результаті катастрофічного руйнування звичного устрою життя через нав’язану зміну ціннісних орієнтацій, бачимо, що зміщення звичних уявлень викликають соціальні і світоглядні потрясіння. Достеменно зрозуміло, якщо людині радикально змінюють смисложиттєві цінності, тоді у неї цілеспрямовано і свідомо провокуються психологічне заціпеніння, апатія, депресія. Усе це симптоми кризи культурної ідентичності. Вихід із неї можливий, але за умови зміни самої картини світу, в якій відповідальність набуде пріоритетності над свободою, а солідарність колективів над індивідуалізмом.

Подальші наукові розвідки проблеми культурної ідентичності, на дослідження якої варто спрямувати зусилля, пов’язані як зі змінами в системі цінностей, інституцій суспільства, так і самоідентифікацією особи крізь призму мистецтва і культури. У зв’язку з цим важливим бачиться осмислення феномену сучасного мистецтва як середовища для формування людського духу під масовим впливом глобальної культури.

Література

1. Гомілко О. Постметафізичні виклики ідентичності // Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції “Людина та її ідентичність у добу глобалізації”, 29 – 30 червня 2010 р. / Відп. за випуск професор А.Карась. – Львів : ЛНУ, 2010. – С.16 – 18.
2. Довбня В. Освіта та проблема формування ідентичності в добу глобалізації // Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції “Людина та її ідентичність у добу глобалізації”, 29 – 30 червня 2010 р. / Відп. за випуск професор А.Карась. – Львів : ЛНУ, 2010. – С. 58 – 60.
3. Калашников М. Гнев орка / Максим Калашников, Юрий Крупнов. – М.: АСТ:Астрель, 2008. – 497 с.: ил. ISBN 978-5-17-018123-0 (ООО “Издательство АСТ”) (ВП).
4. Кара-Мурза С.Г. К21 Радянська цивілізація. – К.: Оріяни, 2004. – 800 с. ISBN 966-8305-23-X

5. Козловець М. Ідентичність як об'єкт соціально-філософського пізнання: від методологічного монізму до плюралізму // Матеріали міжнародної міждисциплінарної конференції “Людина та її ідентичність у добу глобалізації”, 29 – 30 червня 2010 р. / Відп. за випуск професор А.Карась. – Львів: Вид. ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – С. 239 – 244.

Здоровенко Виктор. *Культурная идентичность в современной Украине: постановка проблемы.* В статье охарактеризованы существенные причины и признаки кризиса культурной идентичности, которые проявились при строительстве в Украине рыночно ориентированного общества, базирующегося на социал-дарвинистской парадигме мироотношения. Автор доказывает, что разрушение обычного строя жизни через навязанную смену ценностных ориентаций вызывает социальные и мировоззренческие потрясения, утрату людьми системы духовных координат.

Ключевые слова: кризис идентичности, редукционизм, свобода, социал-дарвинизм, иррациональность, тоталитарное мышление, символ.

Zdorovenko Viktor. *On the issue of cultural identity in modern Ukraine.* Essential reasons and features of the cultural identity crisis which developed in Ukraine when it directed to the market based on the social Darwinistic relation to the world have been described in the article. The author proves that the destruction of a habitual life arrangement through the obtruded change of valuable orientation points causes social and worldview upheavals, man's loss of the system of spiritual whereabouts. It has been shown that it leads to dismantling of the state-family main structures when there existed subject-subject attitude to the world and man.

Key words: identity crisis, reductionism, freedom, social Darwinism, irrational, totalitarian thinking, symbol.